

ИНСОНИЯТНИНГ НОМОДДИЙ МАДАНИЙ МЕЪРОСИ ЛАЗГИ - КЕЧА ВА БУГУН

Фан ва Технологиялар университети
Хорижий тил ва адабиёт факультети
10/24 гуруҳ талабаси Юсупова Дурдона
Илмий раҳбар – Халимметова Р

Аннотация. Мазкур мақолада Ўзбекистон давлат филармонияси қошидаги “Лазги” ашула ва рақс ансамблининг тарихи, шаклланиш ва тараққиёт босқичлари, инсониятнинг номоддий маданий меъроси рўйхатига киритилиши ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар. “Лазги”, филармония, ансамбл, бадий раҳбар, репертуар, мамлакат, чет эл, концерт, дастур.

Хоразм Ўрта Осиё худудидаги энг қадимий давлатлардан бири бўлиб, аҳолиси ўтроқ ва кўчманчи қабилалардан иборат бўлган ва бу ҳол унинг санъатининг ривожига таъсир кўрсатган. “*Лазги*” Хоразм халқининг энг гўзал ва энг қадимий санъат турларидан. “*Лазги*” барча санъат турларидан фарқли равишда инсон билан бирга туғилиб бирга яшаб гоҳ юксалиб, гоҳ таназзулга юз тутган. Инсон кўнглига таскин бериб доимо шодлик улашувчи рақс сифатида намоён бўлиб келган.

Герадот бундан 2500 йил муқаддам Массagetларнинг Оакс дарёси бўйида олов ёқиб олов олдида ўйин кулгу қилишгани ҳақида ҳам ёзиб қолдирган. Кулхан тафти тобора таънага иссиқлик берар, Хоразмликлар умуртқасининг бўғинларини ҳаракатга келтириб, кафтларини ҳамда бармоқларини ўйната бошлашган. Бу “*чигил ёзиш*” деб аталган ва улар ҳолдан тойгунгача ўйнашган, агар оёқларида куч қолмаса икки тиззасини букиб, ўтирган ҳолда қўллари билан ўйнашган. Қадимги Хоразм тилида “*Лазги*”- “*совуқ қотмоқ*”, “*қалтирамоқ*” маъносини билдиради. Хинд, Европа тилида “*Лезг*” сўзига *тақалиб* – “*қалтирамоқ*”, “*ларза*”, “*ликилламоқ*” маъносида келиб, кўпчилик Эроний тилда “*Ларз*” сўзи “*Ларза*” “*қалтирамоқ*” маъносини билдиради, форс тилида эса “*Лейз*” - “*сакрамоқ*”, “*ларзадон*” маъносида келади. Курд тилида “*Лекиз*” – *ўйнамоқ, рақсга тушмоқ, жумбушга келмоқ* маъносини билдиради. Санскрит тилида “*Л-сака*” - *рақс, раққос* маъносида қўлланилади.

Қадимда ва бугунги кунимизда экстаз фақат сармаст қилувчи ичимликлар ва таъсирчан куйлар ёрдамида эмас, балки рақс орқали олинган. У рақснинг айланма ҳаракатлари йўлида ҳосил бўлган. Турли янги диний ақидаларнинг мафкураларнинг туғилиши сабаб ўша давр маросимларига халқ образлари, янги

ракс ҳаракатлари, янги қўшиқлар сахнага чиқа бошлади. Кенг мазмунли *Масхарабоз рақслари* равнақ топди.

“Қайроқ” сўзининг маъноси “сайра, куйла” деган маънони билдиради. Бизнинг ота-боболаримиз савдогарлик қилиши учун карвон билан туяда, отларда тоғлар йўлларда, тошлик жойлардан ўтиб юрганлар. Шунда отларнинг оёғи остидан тошларнинг бир бирига урилиб чиқаётган овозлари эшитилиб, шу овозга махлиё бўлганлар. Ва шу товушлардан фойдаланиб улар карвон бўйлаб куйлаб келганлар. Кейинчалик бу овозлар саҳродан чиқмагани учун улар тошни тошга уриб ёғочни ёғочга уриб кўришган ва ундан кўнглига ёқадиган овоз эшитилмаган. Улар тош билан темирни бир бирига урган пайтида улардан кўнглига ёқадиган овоз жаранглайди, кейин улар шу нарсани ўзларининг хуржунларида олиб юрадиган бўлиб қолишган. Энди улар зерикмаслик учун тош билан темирни бир бирига уриб ритм чиқарганча йўлларда куйлаб, бир манзилдан иккинчи манзилга боришган. Карвоннинг бошида кетганда одам бир қўшиқни айтар иккинчи одам шу сўзга қараб тош билан темирни уриб бир бирларига сўз ўйинлари билан йўлда толиқмаслик учун куй айтиб кетишган. Кейин буни асбоб шаклига киргизишни бошлашган. У қайроқни кейинчалик асбоб сифатида одамлар сотишган. Хоразм худудидан чиқиб Хитойгача бу асбобни чалиб, Эрон, Хитой ҳамда Европа шаҳарларида сотишган. 20-асрга келиб бу *Қайроқ Лазгиси* жуда ҳам омаллашиб кетади. Одамлар энди доира билан бирга жўр бўлиб, кулашни бошлайди. Дуторни Афлотун ясаган деган ривоят юради. Бир куни унинг олдидан бир йигит куй хиргойи қилиб ўтади, бу ёқимли овоз Афлотунни махлиё қилади. Афлотун устахона столида дуторни дастасини калласини ва катта қорнини ясайди аммо ундан ҳеч қандай оҳанг чиқмаган. Афлотун бунинг боисини билолмай кўп ўйланган, бир неча соатдан кейин халиги йигит яна хиргойи қилиб ўтиб кетади. Лекин бу гал йигитнинг овози биринчиси каби ширали бўлмаганини Афлотун пайкайди у йигитни тўхтатиб ундан сўраганида бу йигит жавоб беради: “Эй тақсир, мен эрталаб қўшиқ айтиб ўтганимда қорним оч эди, энди эса қорним тўқ нафасимни юк босди шу боис овозим ёқимсиздир”. Шундан хулоса қилган Афлотун дуторнинг қорнидан ортиқча овқатни чиқариб ташлайди.

Хива хони ов қилиб юрган бир гуруҳ Эронийларни учратган. Овчиларнинг барчаси мохир чавандоз, ўткир мерган йигитлар бўлган. Хива хони кейинги ишкор пайтида ҳам ўша овчи йигитларга дуч келган. Хон у йигитларнинг мерганлик маҳоратига қойил қолган. Уларга меҳр шафқат кўрсатиб турли совғаларни инъом этган. Кейин улар Хоразмга қочиб келишган уларни шу

ерда яшаши учун шароитлар яратиб берган. Икки халқнинг маданияти ва санъати аралашуви натижасида бўлган бу рақс Эрон халқининг миллий рақслари таъсирида янгича услубда **Эронийлар Лазгиси** ёки **Чангак Лазгиси** пайдо бўлди. Хивада ёзилган адабиётларни Россияда Қозон босмохоналарида чоп этиб, узоқ йўллар босиб татарлар ойлаб йўлларда юриб, чўлу биёбонлар орқали араваларда Хивага етиб келганлар, улар йўлда чарчаб қолмаслик учун Татарларнинг миллий сози бўлган Гармонни ўзлари билан олиб, чарчоқларини чиқариб дам олиб, соз чалиб келганлар. **Гармон** созининг оддийлиги пардаларни босиш қулайлиги, хажминининг кичиклиги халфалар санъатига мос келган. Халфалар тез орада бу созни ўзлаштириб олиб гармон чалиб ашула айтадагина рақсга тушадиган бўлганлар. У тўй

марака аёллар базмида янада жонлантириб, дилларга олам олам завқ бағишлаган. Бу йўналишдаги халфалар ғазалларга куй басталаб соз чалиб, рақсга тушиб, эл оғзига тушган. **Гармон лазгиси** ижро этилганда халфа аёлларининг “**жакку- жакку- киштак киштак**” деб олқишлаб туришлари Лазги рақсининг янгича кўринишида пайдо бўлишига сабаб бўлган. 18-асрнинг охирларида тўй маракаларда халфалар хотин қизлар ўтирадиган хонанинг тўрида ўтириб кун ботгандан тонггача бири куйлаб, бири рақсга тушган. Улар Хоразм шоирлари ғазалларидан халқ дostonчилигидан бир бирига жавоб бўладиган кўшиқлар айтишган. Улар кўпинча чолўу асбоблар ёрдамида эмас, балки урма пиёла, қайроқ, ангишвона ва ликочаларда бармоқларини қарсиллатиб ундан чиққан овозга жўр бўлиб уйлаганлар ва рақсга тушганлар.

Хоразм маданияти ва санъати 20-аср ўрталарига келиб, ўз ривожига янги поғонага кўтарилди. У янада оммавийлашди. Ўтмишдаги устозлар **Лазги куйини инсоннинг яралиш** куйи деб хисоблашгани учун унга сўз боғлашга ботинмай келганлар. Комилжон Отаниёзов эса биринчи бўлиб 1960-йилда сўз боғлаб айтди. Комил Хоразмийнинг шеъри асосда айтиладиган яллали **рақс Лазги** дунёга келди. Комилжон Отаниёзов рақс санъатининг ўта билимдони эди. У ўз ижоди билан ашулачилик, мусикачилик, рақс санъати ривожига катта хисса қўшган улуғ санъаткордир.

Марказий Осиёдаги энг машҳур гуруҳлардан бири - “Лазги” ансамбли 1957 йилда Ўзбек давлат филармонияси қошида ташкил этилган. Бетакрор санъаткор, Ўзбекистон халқ артисти Комилжон Отаниёзов раҳбарлиги даврида ансамблда Ўзбекистон халқ артистлари Комуна Исмаилова, Рўза Сапаева, Шерози ота, Нурмамат ота, Фозил Харратов, Муҳаммаджон Мирзаев, Отахон Матёкубов, Нажот Тўрахўжаев, Шариф

Султонов, Мунаввара Султонова (Давлетова) каби таниқли устозлар фаолият юритишган. Таниқли олим Бобохон Муҳаммад Шариф тўғри таъкидлаганидек, "Ансамблнинг раҳбари сифатида Комилжон Отаниёзов фақат ишчан ташкилотчи, моҳир созандагина эмас, балки рақс санъатини ҳам

мукаммал биладиган устоз сифатида ўзини кўрсатди. Филармонияда яккахон хонанда бўлган йилларида ҳам, ансамблга раҳбарлик қилган вақтларида ҳам у қадимий рақс санъатини тиклашга катта эътибор берди"¹.

1968 йили "Лазги" ансамблини қайтадан тузиш таклифи билдирилади. Ўзбекистон халқ артисти, тажрибали Гавҳар Раҳимова ансамблга бадиий раҳбар этиб тайинланади. У ҳам ўзбек санъатининг қадимий ёрқин миллий хусусиятларини имкон даражасида юзага чиқаришга ҳаракат қилди. Ансамблга турли йилларда Ўзбекистон халқ артисти Ортиқ Отажонов, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Равшаной Шариповалар раҳбарлик қилишди. Мақомлар, суворалар қаторида замонавий ашула ва рақсларни мукаммал ижро усулларини яратишга жиддий эътибор берилди.

Кейинчалик, 1989 йилдан 2007 йилгача "Лазги" ансамблига Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Раҳматжон Қурбонов раҳбарлик қилди. Отамурод Ҳожиев, Рашид Раҳмонов, Гулиммат Собиров, Нурилла Жуманиёзов, Мавлуда Ойнакулова, Урбигул, Олмагул Шурибоевалар, Нуржаҳон Сатторова, Назокат Жабборова, Ҳасан Каримов, Отамурод Бекжонов, Гулсара Ёкубова, Феруза Солиҳова, Илгиза Зарипова, Замира Ғаффорова каби ҳофизу раққосалар ўз санъатлари билан элга танилдилар. Зухра Ғиёсова сахналаштирган рақслар билан "Лазги" ансамбли Тунис, Марокаш, Иордания, Миср, Ҳиндистон, Малайзия, Эфиопия, Хитой, Жанубий Корея, Россия, Исроил, Германия, Франция, Бельгия, Чехословакия, Полша, Туркия сингари мамлакатларда концерт дастурларини намоиш этди.

"Лазги" ансамбли фаолиятида 2015 йил 5 январдан янги босқич бошланди. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.Каримов қарори билан "Лазги" ашула ва рақс ансамбли қайтадан ташкил қилинди.

¹Муҳаммад Б.Ш. Мен кетарман ишқнинг йўли. Тошкент-2017. Б.-164.

Ансамблга Ўзбекистон халқ артисти Оғабек Собиров бадиий раҳбар, Хоразм рақс усталаридан бири, маҳоратли педагог Шоназар Ботиров бош балетмейстер этиб тайинланди. Бугунги кунга қадар “Лазги” ансамбли бир қатор ҳукумат тадбирлари, гастрол сафарлари ва концерт дастурларида қатнашиб келмоқда.

Ансамблнинг янги дастурдаги илк концертида Хуршид Собиров, Анвар Собиров, Зафар Қурбонбоев ва Оғабек Собировлар иштирок этишди. Хозирги кунда ансамблда Оғабек Собиров, Ферузбек Норметов, Анвар Собиров, Хуршид Собиров, “Ниҳол” Давлат мукофоти совриндорлари Роҳила Рўзимова, Дилфуза Қобилова ва бошқа истеъдодли санъаткорлар фаолият кўрсатиб келмоқдалар. Рақс жамоасида 12 нафар раққоса ва 8 нафар раққос ҳамкорлик қилади.

“Лазги” ансамбли репертуари жуда ҳам бой ва ранг-баранг бўлиб, шу кунгача маҳоратли балетмейстер Шоназар Ботиров томонидан 100 дан ортиқ рақслар сахналаштирилди. Булар ичидан мерос кўшиқларга, яъни “Гусфанд”, “Оразибор”, “Норим-норим”², “Ушлини ифориси”, “Хоразм лазгиси”, “Қайроқ лазгиси”, “Дутор лазгиси”, “Масхарабоз лазгиси”, “Гармон лазгиси” ва “Яллал рақс”³ ҳамда бошқа миллий ва замонавий рақслар шулар жумласидандир.

“Лазги” – ҳаётбахш ижобий омилга эга рақс бўлиб, кишида қувонч ва ҳаётдан баҳра олиш ҳиссини уйғотади. Унинг жозибали ҳаракатлари инсоният яратилиши, унинг ҳаётсеварлигини ўзида акс эттириши қаторида, умумбашарий ҳиссиётлар ифодаси ҳамдир. Маълумки, “Лазги” ўзбек рақс санъатининг катта ўйинлари қаторига киради. Хоразм рақс санъатининг кўрки - гулистони бўлган бу мафтункор рақс қадимдан давом этиб келаётган ҳаракатлар услубини ўзида сақлаб келмоқда. У раққосаларнинг юз, кўз, қош, ияклар ҳаракати алоҳида мусиқага мос ритмлар, мазмунли ҳаракатларнинг мусиқага уйғунлиги билан характерли хусусият касб этади.

Хоразм рақсини энг аввало бармоқ панжаларининг ишлатилишидан, бу раққосанинг “Лазги”ни ижро эта оладими, йўқми, дарҳол сезилади. Оёқлари ҳаракатларида ҳам ўзгача сир бор. Тиззалар букилиб энгашган ҳолда, ўнгга кетса чап оёқда, чапга кетса ўнг оёқда юра бошлайди. Бу ҳолат бошқа ҳеч бир халқ рақсларида учрамайди.

² Норим-норим (форсча-анор) Хоразмда кенг тарқалган куй ва анъанавий рақс номи. / Ўзбек тилининг изоҳли луғати. / “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2007, Б-60

³ XX асрнинг ўрталарида Хоразм санъати рақсида ялла сўзи ишлатила бошлаган. Бу санъат биринчи марта К.Отаниёзов ижросида яллал рақс санъати йўналишини пайдо бўлишига олиб келди.

“Лазги” ансамбли 2019 йил 14-16 сентябр кунлари Хоразм вилояти, Хива шаҳрида ўтказилган, кўнгилларга завқ улашувчи, қалбларни бир-бирига яқинлаштирувчи халқаро анъанавий “Рақс сеҳри” фестивалида фахрли 3-ўринни қўлга киритишди. Бунда албатта тажрибали балетмейстер, устоз санъаткор Шоназар Ботировнинг меҳнатлари таҳсинга лойиқдир. Ансамбл балет артистларининг интилишлари, уларнинг бирдамлиги, меҳнатсеварлиги ҳамда касбига бўлган фидойилиги келгусида уларга бунданда кўп ютуқларга эришишларига пойдевор бўлади.

Ансамбл аъзолари бугунги кунда кўплаб концертларда, давлат тадбирларида фаол иштирок этиб, ўзбек миллий рақс санъати тараққиётига ўз ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар. Хоразм ” лазги” рақсига бугун бутун дунё кизиқиш

билдирмоқда ва эътироф этмоқда. Бунинг исботи сифатида Дунёда санокли рақслар каторидан ушбу рақс ҳам ЮНЕСКО томонидан инсониятнинг номоддий маданий меъроси рўйхатига яъни 2019-йили 13-декабр куни **“Хоразм рақси-лазги” номи остида ЮНЕСКОнинг номоддий маданий мероси репрезентатив рўйхатига киритилиши** ва ҳозирги кунда унга қаратилаётган эътибор, биргина

Ўзбекистонда эмас балки бутун дунёга танилиши санъат намоёндалари ва ихлосмандлари учун қувонарли ҳолдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020-йил 28-сентябрда “Лазги халқаро фестивалини ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида” ги ПҚ 4843-сонли қарори қабул қилинди. Қарорга кўра 2022-йилдан бошлаб ҳар 2 йилда бир марта “Лазги” халқаро рақс фестивали 25-30-апрел кунлари Хива шаҳрида ўтказилиши белгиланди. Ундан ташқари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021-йил 22-

январда қабул қилинган “Ўзбекистон хореография академиясининг Урганч фелилалини ташкил этиш тўғрисида”ги 31-сон қарори ҳам айнан “Лазги”ни асраб-авайлаш, уни илмий ўрганиш, жаҳон миқёсида кенг тарғиб қилишга қаратилгани билан ҳам ажралиб туради. Бугунги кунда “лазги” ҳақида бир нечта ҳужжатли филмлар ҳам суратга олинди. Улардан бири ёш режиссор Ихтиёр Бахтиёров томонидан суратга олинган “Лазги” ҳужжатли филми “Фиффлондон”, “Лифт-Офф Сeасон Авардс”, “Бласкбоардс”, “ИФФТ”, “Арт Стреам” каби халқаро танловларида “Рақс ҳақидаги энг яхши ҳужжатли филм” номинацияси билан мукофотланди. 2021-йил 15-сентябр куни немис хореографи Раймондо Ребек ва Ўзбекистон халқ артисти Гавҳар Матёқубова билан биргаликда саҳналаштирилган “Лазги- муҳаббат ва қалб рақси” балети оммага тақдим этилди. Балетда бош қаҳрамонга айнан Хоразм фарзанди раққоса Дилноза Ортиқова танлаб олинди. Балет инсоннинг танасига жон кириши билан бошланиб асрлар давомида босиб ўтган машаққатли йўлини ҳикоя қилиб, бугунги куни билан якунланади. Бу балет жаҳонда биринчи миллий рақс балети сифатида эътироф этилди, чунки ҳали шу кунгача ҳеч бир миллий рақс балет сифатида саҳнага олиб чиқилмаган. Бу балет Дубай, Корея, Франция, Туркия, Туркменистон давлатларида гастрол сафарларида бўлди ва томошабинлар эътирофига сазовор бўлди.

Асрлар давомида халқимизга хизмат қилиб келаётган Лазги рақси бугун давлатлар, халқлар ва миллатлар ўртасида дўстлик ришталарини боғлашга ва мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда. Санъат шундай кучки маданият балки ижтимоий ҳаётни ҳам ўзгартиришга қодир!

Хулоса. Бундан хулоса қилиб ота-боболаримиз қолдирган санъат ҳозирги кунда мамлакатимиз иқтисодиётига ва туризмни ривожлантиришга қолаверса

бутун дунёга юртимиз довуғини кўтариш учун жуда катта хисса қўшиб келмоқда. Нафақат моддий ва маънавий балки тиббий томонлама ҳам рақсларимизни жуда ҳам фойдали томонларини мавжудлигини ва юртимиздаги номоддий маънавий меросларимизни ардоқлаб, асраб янада кўркамлашиши учун ва янада дунёга довриғи кетиши учун бор имкониятларимиздан фойдаланган холда умрини янаям узайтиришимиз мумкинлигини унутмаслигимиз лозим.

Бизнинг юртимиз бошқа ўрта осий мамлакатларига қараганда номоддий маданий меъросимиз, санъатимиз ва маданиятимиз жуда ҳам бойдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримова Р. Хорезмский танец. Т. 1975.
2. Матёкубова Г. “Офатихон Лазги”. Тошкент.1993
3. Матёкубова Г., Эшжонова Ш. Лазги.Урганч. 2017
4. Авдеева Л. Хоразм фольклор анъаналари, лапарлари, халқ ўйинлари. “Меҳнат ва турмуш” журнали.1970 №4.
5. <https://youtube.com/@uzbektourismpress-service6610?si=OEbREQerCV7dHn53>
Лазги хужжатли филми
6. Қурбонова Г. “Лазги” ашула ва рақс ансамбли: тарихи ва тараққиёт босқичлари 2021 йил
7. “Туркистанский сборник” т .343. С.П . 1883й. 54-556.
8. М.Аminov O`zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashryoti. Toshkent -2003.5-jild.703b.
9. <http://telegram.me/joinchat/AAAAAFX4R5ZzkvGRQ2m7yw>
10. Бабажанова С. “LAZGI” RAQSINING TARIXI VA BUGUNI. 2022